

DUAL TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNING KASBIY-ADAPTIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINING DOLZARBLIGI

Habibullayeva Nazokat Alisher qizi

Namangan shahar 4-son texnikumi o'qituvchisi

Annotatsiya: *mazkur maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida dual ta'lim sharoitida kasbiy-adaptiv kompetentlikni rivojlantirish muammosi yoritilgan bo'lib, talabalarning kasbiy muhitga moslashuvchanligi, o'zgaruvchan mehnat sharoitlariga tayyorligi va kasbiy faoliyatini refleksiv boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish zarurati asoslangan.*

Kalit so'zlar: *dual ta'lim, oliy ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy kompetentlik, kasbiy adaptatsiya, kasbiy-adaptiv kompetentlik, kasbiy muhit, mehnat bozori, kasbiy faoliyat, refleksiya.*

Аннотация: *В данной статье освещается проблема развития профессионально-адаптивной компетентности студентов в условиях дуального образования как одно из важных направлений подготовки студентов к профессиональной деятельности в современной системе высшего образования. Обосновывается необходимость развития у студентов способности адаптироваться к профессиональной среде, готовности к изменяющимся условиям труда, а также способности к рефлексивному управлению своей профессиональной деятельностью.*

Ключевые слова: *дуальное образование, высшее образование, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, профессиональная адаптация, профессионально-адаптивная компетентность, профессиональная среда, рынок труда, профессиональная деятельность, рефлексия.*

Abstract: *This article addresses the problem of developing students' professional-adaptive competence in the context of dual education as one of the important areas of preparing students for professional activity in the modern higher education system. The article substantiates the need to develop students' ability to adapt to the professional environment, readiness to respond to changing working conditions, and capacity for reflective management of their professional activities.*

Keywords: *dual education, higher education, professional training, professional competence, professional adaptation, professional-adaptive competence, professional environment, labour market, professional activity, reflection.*

Jahonda mehnat bozorining jadal o‘zgarishi, raqamlashtirish jarayonlarining kengayishi, yangi kasb va mutaxassisliklarning paydo bo‘lishi hamda ish beruvchilar tomonidan mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yilayotgan talablarning ortishi oliy ta‘lim oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda oliy ta‘lim muassasasini tamomlagan mutaxassisdan faqat muayyan kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish emas, balki o‘zgaruvchan kasbiy muhitga tez moslashish, yangi vazifalarni mustaqil o‘zlashtirish, kasbiy muammolarni hal qilish, jamoada samarali faoliyat yuritish va o‘z kasbiy rivojlanishini mustaqil boshqarish qobiliyati ham talab etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta‘limda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning mavjud shakllarini takomillashtirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish va talabalarining real kasbiy muhitga moslashuvini ta‘minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ta‘lim jarayoni bilan kasbiy faoliyat muhitining o‘zaro yaqinlashuvini ta‘minlovchi dual ta‘lim tizimi ushbu vazifani hal etishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yagona yondashuv asosida tubdan takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda oliy ta‘lim dasturlarini xalqaro tajriba asosida transformatsiya qilish, shuningdek, ta‘lim sohasida uzviylik va uzluksizlikni hamda ilm-fan va amaliyot uyg‘unligini ta‘minlash maqsadida maktabgacha va maktab ta‘limi tashkilotlari uchun yagona yondashuv asosida pedagog kadrlar tayyorlashni amalga oshirish, pedagogik ta‘lim sohasining ta‘lim dasturlarini xalqaro ta‘lim dasturlariga mos ravishda takomillashtirish hamda dual ta‘lim shaklidan keng foydalanish[1] borasida tizimli ishlar rejalashtirilmoqda.

“Dual” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, biror narsaning ikki qismga taalluqligi, ikkita narsani ifodalovchi, ikki qismdan iborat degan ma‘noni anglatadi[2].

Ma‘lumki, XX asrning 50-yillarida Evropa ta‘lim tizimi amaliyotida dual ta‘limni kelajakdagi mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy moslashuvi uchun ta‘lim tashkiloti va ish beruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirining samarasi bo‘lib hisoblangan.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni 15-moddasiga muvofiq, “Dual ta‘lim” ta‘lim olish shakllaridan biri sifatida kiritildi. Qonunga muvofiq dual ta‘lim ta‘lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalarni olishga qaratilgan bo‘lib, ularning nazariy qismi ta‘lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta‘lim oluvchining ish joyida amalga oshirilishi (17-modda) ko‘zda tutilgan[3].

Mamlakatimizda oliy ta‘lim tizimida ham maktabgacha ta‘lim sohasiga malakali kadrlar tayyorlashda dual ta‘limni joriy etishning me‘yoriy-huquqiy asoslari yaratildi. “Oliy ta‘lim tizimida dual ta‘limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom[4] da dual ta‘limning maqsadlari quyidagilardan iborat ekanligi o‘z ifodasini topgan:

talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash;

talabalarda ta'lim olayotgan ta'lim yo'nalishi (mutaxassisligi) bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;

talabalar uchun tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'i nazar, korxonalarda ishlab chiqarish (shuningdek, tashkiliy-boshqaruv) faoliyatiga oid tajribalarni o'rganishni tashkil etish;

talabalarning kasbiy va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirish;

bitiruvchilarning zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ishlashi uchun zarur amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'lishini ta'minlash;

oliy ta'lim tashkiloti va korxonada o'qitish, shuningdek, oliy ta'lim tashkilotining o'quv jarayoniga yangi o'qitish texnologiyalarini joriy etish orqali talabalarning raqobatbardoshligini oshirish.

Dual ta'limda talabaning kasbiy tayyorgarligi faqat auditoriyadagi o'quv jarayoni bilan cheklanmaydi. U ta'lim tashkilotida nazariy bilimlarni egallash bilan bir qatorda, kasbiy faoliyat muhitida ularni qo'llash, kasbiy vazifalarni bajarish, ish jarayonidagi munosabatlarni o'zlashtirish va kasbiy talablarga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa talabada kasbiy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, kasbiy tajriba orttirish va kasbiy faoliyatga tayyorlikni shakllantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

Biroq nazariy bilimlarning mavjudligi talabaning kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli moslashuvini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Talaba yangi ish sharoiti, kasbiy vazifalarning o'zgarishi, jamoaviy munosabatlar, vaqt va mas'uliyat talablari, mustaqil qaror qabul qilish zarurati kabi omillarga duch keladi. Shu sababli zamonaviy oliy ta'lim jarayonida talabaning nafaqat kasbiy kompetentligini, balki **kasbiy-adaptiv kompetentligini** rivojlantirish masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Dual ta'limning asosiy xususiyati ta'lim tashkiloti va kasbiy faoliyat muhitining o'zaro bog'liqligida namoyon bo'ladi. Bunda talaba ta'lim olish bilan bir vaqtda muayyan kasbiy faoliyat muhitida ishtirok etib, kasbning mazmuni, talablari, ish usullari va kasbiy munosabatlarini bevosita o'zlashtiradi.

Mualliflarning ta'kidlashicha, dual ta'lim – ta'lim beruvchi tashkilotlari hamda bozor iqtisodiyoti munosabati asosida boshqa sub'ektlar o'rtasida o'zaro munosabatlarning tegishli va mantiqiy modeli bo'lib, bunday shaklda talabalarning kasbiy va ijtimoiy jihatdan korxona yoki tashkilot xodimining roliga moslashtirish bilan asoslanadi [5, B. 292-295].

An'anaviy ta'limda talabaning kasbiy tayyorgarligi ko'p hollarda auditoriyada olingan nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar va pedagogik amaliyot bilan bog'liq bo'lsa, dual ta'limda kasbiy tajriba ta'lim jarayonining uzviy qismiga aylanadi. Bu esa talabada kasbiy faoliyatga nisbatan real tasavvurning shakllanishiga, kasbiy vazifalarni bajarish tajribasining

orttirilishiga va kasbiy talablarga moslashish jarayonining ertaroq boshlanishiga imkon beradi.

Shu bilan birga, dual ta’limni samarali tashkil etish faqat talabani ish joyida bo’lishini ta’minlash bilan cheklanmasligi lozim. Uning ta’limiy maqsadlar bilan bog’langan, rejalashtirilgan va pedagogik jihatdan boshqariladigan jarayon sifatida tashkil etilishi muhimdir. Aks holda kasbiy muhitdagi faoliyat talabani kasbiy kompetentligini tizimli rivojlantirishga to’liq xizmat qilmasligi mumkin.

Dual ta’limning eng muhim afzalliklaridan biri yoshlar bandligini ta’minlash imkoniyatlarini kengaytirishidir. Odatda oliy ta’lim muassasasini bitirgan ko’plab yoshlar ish tajribasi yetarli emasligi sababli muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. Dual ta’limda esa talaba o’qish davridayoq ish muhitiga moslashadi, kasbiy malakasini shakllantiradi va ish beruvchilar bilan yaqin hamkorlik munosabatlarini o’rnatadi. Bu esa uning kelajakda munosib ish o’rni topish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi[6].

“Kasbiy-adaptiv kompetentlik” tushunchasi kasbiy kompetentlik va kasbiy adaptatsiya tushunchalarining o’zaro uyg’unligi asosida qaralishi mumkin. Kasbiy kompetentlik mutaxassisning kasbiy vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuini ifodalasa, kasbiy adaptatsiya yangi yoki o’zgaruvchan kasbiy sharoitlarga moslashish jarayonini anglatadi.

Shundan kelib chiqib, kasbiy-adaptiv kompetentlikni talabani egallagan kasbiy bilim, ko’nikma va tajribalarini o’zgaruvchan kasbiy sharoitlarda maqsadli qo’llay olishi, yangi talablarga moslashishi, kasbiy vazifalarni mustaqil hal qilishi va o’z faoliyatini tahlil qilish hamda takomillashtirishga tayyorligini ifodalovchi integrativ sifat sifatida talqin qilish mumkin.

Kasbiy-adaptiv kompetentlikning muhim jihati shundaki, u faqat mavjud bilimlarni qo’llash bilan cheklanmaydi. U talabani yangi bilim va tajribalarni o’zlashtirishi, kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan o’zgarishlarga moslashishi, muammoli vaziyatlarda mustaqil harakat qilishi va o’z kasbiy imkoniyatlarini baholay olishini ham qamrab oladi.

Shu nuqtai nazardan, kasbiy-adaptiv kompetentlikni bir nechta o’zaro bog’liq tarkibiy jihatlar orqali ko’rib chiqish mumkin. Jumladan, motivatsion-qadriyatli jihat kasbiy faoliyatga qiziqish va kasbiy rivojlanishga intilishni; kognitiv jihat kasbiy bilimlar va ularni yangi sharoitlarda qo’llash qobiliyatini; operatsion-faoliyatli jihat kasbiy vazifalarni bajarish va muammolarni hal qilish qobiliyatini; refleksiv jihat esa o’z faoliyatini tahlil qilish va uni takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi.

Dual ta’lim sharoitida talabalarning kasbiy-adaptiv kompetentligini rivojlantirish zarurati, avvalo, ta’lim natijalarini real kasbiy talablar bilan muvofiqlashtirish ehtiyojidan kelib

chiqadi. Bugungi mutaxassis o‘z kasbiga oid bilimlarni egallash bilan birga, kasbiy faoliyatning o‘zgaruvchan talablariga moslasha olishi kerak.

Bu jarayonda talaba bir vaqtning o‘zida bir nechta vazifani bajaradi: ta’lim oladi, kasbiy faoliyatni kuzatadi, amaliy tajriba orttiradi, kasbiy munosabatlarga kirishadi va o‘z imkoniyatlarini baholaydi. Ushbu jarayonlarning maqsadli tashkil etilishi talabaning kasbiy moslashuvini tezlashtirish va kasbiy mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Shu bilan birga, dual ta’lim sharoitida talabalarning kasbiy-adaptiv kompetentligini rivojlantirish bir qator pedagogik muammolarni ham yuzaga keltiradi. Jumladan, ta’lim muassasasi va kasbiy faoliyat muhiti o‘rtasidagi maqsad va mazmun uyg‘unligini ta’minlash, talabaning individual ehtiyojlarini hisobga olish, kasbiy rivojlanishini muntazam kuzatish, uning faoliyatini baholash va refleksiv qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati mavjud.

Shu sababli dual ta’lim jarayonida talabaning kasbiy-adaptiv kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Kasbiy-adaptiv kompetentlikni rivojlantirishda ta’lim jarayonini individuallashtirish va differensiatsiyalash muhim ahamiyatga ega. Chunki talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari, ehtiyojlari va moslashuv imkoniyatlari bir xil emas. Shuning uchun ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmuni va faoliyat turlarini belgilash maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, talabaning kasbiy rivojlanishini muntazam kuzatish va yo‘naltirish ham muhimdir. Bunda mentorlik qo‘llab-quvvatlashi talabaga kasbiy vazifalarni o‘zlashtirish, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni tahlil qilish, o‘z xatolarini anglash va keyingi faoliyatini rejalashtirishda yordam berishi mumkin.

Refleksiv ta’lim vositalaridan foydalanish ham kasbiy-adaptiv kompetentlikni rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Talabaning o‘z faoliyati natijalarini baholashi, yutuq va kamchiliklarini aniqlashi, kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilashi uning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi.

Demak, dual ta’limda kasbiy-adaptiv kompetentlikni rivojlantirish bir martalik amaliy mashg‘ulot yoki kasbiy faoliyatga jalb etish bilan emas, balki maqsadli, izchil va pedagogik jihatdan boshqariladigan jarayon sifatida tashkil etilishi zarur.

Dual ta’lim sharoitida talabalarning kasbiy-adaptiv kompetentligini rivojlantirish zamonaviy oliy ta’limning muhim pedagogik muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni egallash, balki o‘zgaruvchan kasbiy sharoitlarga moslashish, mustaqil qaror qabul qilish,

kasbiy vazifalarni samarali hal qilish va o‘z kasbiy rivojlanishini boshqarish qobiliyati ham talab etilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, dual ta’lim ta’lim jarayonini kasbiy faoliyat bilan yaqinlashtirish, talabalarda real kasbiy tajribani shakllantirish va ularning kasbiy moslashuvini ta’minlash uchun muhim imkoniyatlarga ega. Biroq mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish ta’lim jarayonini maqsadli tashkil etish, talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning kasbiy rivojlanishini pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlashni talab etadi.

Shu asosda kasbiy-adaptiv kompetentlikni talabaning kasbiy bilim, ko‘nikma va tajribalarini o‘zgaruvchan kasbiy sharoitlarda samarali qo‘llay olishi, yangi talablarga moslashishi, mustaqil harakat qilishi va o‘z faoliyatini refleksiv boshqarishiga imkon beruvchi integrativ kasbiy sifat sifatida qarash mumkin.

Mazkur muammoning ilmiy jihatdan chuqur o‘rganilishi dual ta’limning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash mazmunini takomillashtirish va kasbiy-adaptiv kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 28 apreldagi PF-73-sonli “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Ergashev N. Dual ta’lim qanday tizim, uni mamlakatda qo‘llashdan maqsad nima? https://uza.uz/uz/posts/dual-talim-qanday-tizim-uni-mamlakatimizda-qollashdan-maqsad-nima_434548
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).
4. “Oliy ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom. Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 16 yanvardagi 14-son qaroriga ILOVA.
5. Kubonov B., Kiriigitov B., Muxammadjanov Sh. Dual ta’lim qo‘llanishi: amaliy ta’sir va muammolari. Yoshlar va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash – mamlakatimida amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim omili. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Qo‘qon universiteti. 292-295-betlar.
6. Amanov A. Dual ta’lim: kelajak kasbining mustahkam poydevori. 19 iyun, 2026, <https://yuz.uz/oz/news/dual-talim-kelajak-kasbining-mustahkam-poydevori>